

УДК 069(477.84)

DOI: <https://doi.org/10.35774/gsip2022.02.071>

ks. mjr **Robert ROSA**,
kapelan Wojska Polskiego dla grekokatolików
doktorant GTF PU w Preszowie, Polska

POSTAĆ PATRIARCHY JOSYFA W OCZACH GREKOKATOLIKA Z POLSKI

Abstrakcyjny. *Celem autora niniejszego artykułu jest przedstawienie kilku osobistych refleksji na temat osobowości Patriarchy Josyfa Slipyja.*

Choć autor nigdy nie miał okazji poznać Patriarchy Josyfa osobiście, to jego wpływ na środowisko i społeczność grekokatolicką w Polsce był rzeczywiście znaczący.

Analizując czas swojej młodości, który w przypadku autora zbiegł się z końcem reżimu komunistycznego w Polsce i powstaniem «Solidarności», na podstawie własnego doświadczenia wskazuje, że osoby te miały ogromny wpływ na kształtowanie się jego tożsamości narodowej i kościelnej, a także na kształtowanie się powołania do kapłaństwa, na decyzję o wstąpieniu do Lubelskiego Seminarium Duchownego.

Niezachwiana postawa patriarchy Josyfa Slipyja wobec systemu totalitarnego była inspiracją dla młodego pokolenia grekokatolików w Polsce w latach 80. XX wieku. Niewątpliwie działania i inicjatywy patriarchy Josyfa dały silne impulsy do poszukiwań w dziedzinie wiary i nauki, a obszar ten wymaga zapewne pogłębionych badań. Być może można zaryzykować stwierdzenie, że ten świadek wiary nieustannie «zaprasza» do poszukiwania swojej tożsamości osoby, których ojcowie lub dziadkowie utracili ojczyznę w wyniku Akcji Wisła z 1947 roku. Pozostając pod wpływem procesów asymilacyjnych i stając na progu dorosłości, młodzi Ukraińcy w Polsce prędzej czy później muszą odpowiedzieć na fundamentalne pytania: kim jestem i jak wierzę? Do jakiego kościoła i wspólnoty narodowej należę? Czy wartości moich przodków są mi bliskie? Niektórzy niewątpliwie zagubią się i pozostaną na zawsze na rozdrożu, ale większość, mam nadzieję, podejmie wysiłek, by na nowo odkryć tradycję wschodniego chrześcijaństwa i tradycję swojej kultury narodowej, a tym samym pogłębić lub rozbudzić swoją wiarę, która jest wiarą, którą żyje każdy naród na swojej historycznej drodze. Te kwestie pozostają aktualne, a w obecnym doświadczeniu zbrojnej napaści na Ukrainę, uchodźców i migracji dotyczą także tych ludzi, którzy z powodu warunków ekonomicznych i skutków wojny zmuszeni są opuścić swoją Ojczyznę.

© Robert Rosa, 2022.

Słowa kluczowe: wiara, tożsamość, Kościół grekokatolicki w Polsce, «Sarepta», patriarcha Józef Ślepy.

Fr. Major Robert ROSA,
chaplain of the Polish Army for Greek Catholics
PhD student at GTF PU in Prešov, Poland

THE PERSON OF PATRIARCH YOSYPH IN THE EYES OF A GREEK CATHOLIC FROM POLAND

Abstract. *The aim of the author of this article is to present some personal reflections on the personality of Patriarch Yosyph Slipyi.*

Although the author never had the opportunity to meet Patriarch Yosyph personally, his influence on the environment and the Greek Catholic community in Poland was indeed significant.

Analysing the time of his youth, which in the author's case coincided with the end of the communist regime in Poland and the emergence of «Solidarity», he points out from his own experience that these people had a great influence on the formation of his national and ecclesiastical identity, as well as on the formation of his vocation to the priesthood, his decision to enter the Lublin Theological Seminary.

Patriarch Yosyph Slipyi's unwavering stance against the totalitarian system was an inspiration to the young generation of Greek Catholics in Poland in the 1980s. Undoubtedly, Patriarch Yosyph's actions and initiatives provided strong impulses for exploration in the fields of faith and science, and this area probably requires in-depth research. Perhaps one can venture to say that this witness of faith continually «invites» people, whose fathers or grandfathers lost their homeland as a result of the 1947 Operation «Wisła» to search for their identity. Influenced by assimilation processes, and standing on the threshold of adulthood, young Ukrainians in Poland sooner or later have to answer fundamental questions: who am I and how do I believe? To which church and national community do I belong? Are the values of my ancestors close to me? Some will undoubtedly get lost and remain forever at the crossroads, but the majority, I hope, will make the effort to rediscover the tradition of Eastern Christianity and the tradition of their national culture, and thus deepen or rekindle their faith, which is the faith that every nation lives by on its historical path. These issues remain relevant, and in the current experience of the armed onslaught in Ukraine, refugees and migration also apply to those people who, due to economic conditions and the effects of war, are forced to leave their Homeland.

Key-words: *faith, self-identity, Greek Catholic Church in Poland, «Sarepta», Patriarch Josyf Slipyj.*

Wstęp. W zamierzeniu autora artykułu, ma on być próbą przekazania kilku osobistych refleksji dotyczących osoby patriarchy Josyfa Slipyja.

Pragnę zaznaczyć, że nigdy nie było mi dane spotkać się osobiście z patriarchą Josyfem. Niemniej, jego wpływ na otoczenie i społeczność, w którym wyrastałem, było naprawdę znaczące. Mogę to stwierdzić dopiero po latach, wspominając wydarzenia i ludzi, z którymi zetknąłem się 35 lat temu. Analizując czas dorostania, który w moim przypadku przypadł na schyłek komunizmu w Polsce i powstanie ruchu «Solidarność», z całym przekonaniem twierdzę, że ludzie ci mieli duży wpływ na odkrywanie przeze mnie tożsamości narodowej i eklezjalnej a także budowanie we mnie powołania do kapłaństwa, na późniejsze podjęcie decyzji o wstąpieniu do Seminarium Duchownego w Lublinie¹.

Opowieść o Mojżeszcu naszych czasów w kontekście lat 80-tych XX wieku.

W drugiej połowie lat 80., w czasie wakacji przebywałem z grupą rówieśników w beskidzkiej wsi Nowica, która jest miejscem urodzenia wybitnego ukraińskiego poety Bohdana Ihora Antonycza (1909–1937), syna miejscowego proboszcza greckokatolickiego [Богдан-Ігор Антонич]. Tam zachwycali mnie nie tylko krajobrazy zielonej Łemkowszczyzny, bowiem wtedy właśnie po raz pierwszy brałem udział w wieczni, która była odprawiona w starej drewnianej cerkiewce. Wtedy również pierwszy raz w życiu usłyszałem niezwykłą pieśń, przepełnioną pragnieniem wolności. Była to piękna pieśń, modlitwa i ballada a właściwie płynąca z głębi serca nostalgiczna opowieść, mówiąca o człowieku niezłomnym, niepokonanym... Zapewne wielu z uczestników dzisiejszej konferencji, nie raz słyszało te słowa:

На Сибіру в концтаборі
Ходить постать стареча в лагах,
Несеться погляд в небесні простори,
Лине до Неба тепла мольба:

Приспів:

«Храни, храни Україну рідну,
Поблагослови церкву мою,
Не дай, не дай в чужині заснуть,
Зволь мені к тобі повернуть...»
Так щиро моливсь владика благий,
Тобі передав, блаженніший Сліпий.

¹Autor artykułu studiował na Wydziale Teologii KUL w Lublinie w latach 1992-1998; więcej o historii greckokatolickiego Seminarium Duchownym w Lublinie [Митрополіча]. Zob. także: [Щербяк 2006], [Щербяк 2021, s. 303-343]

Каміння ломить, наруги зносить,
Така вже доля, така вже судьба.
Безсонні ночі, болізьн і печаль,
Розбитеє тіло, в нестях душа.

Наспіла воля. Наспіла слава.
Per aspera ad astra нелегко ідуть.
Nemo profeta patria sua —
Найгірше болить, як людина своя.

Не плач, не плач, Мойсею світлий,
Побачиш Україну, повернеш домів.
Коли б довелось в чужині заснуть,
Підемо домів в далеку путь.
Храни, храни Каменяра,
Поблагослови мученика [На Сибіру].

Intrygująca opowieść o Mojżeszu naszych czasów, zawarta w śpiewanej poezji, zaciekała mnie do tego stopnia, że ciągle nurtowało mnie pytanie: kim był człowiek, który nie dał się złamać w łagrach na «niehumanitarnej ziemi»² i kroczył «przez ciernie do gwiazd»³? Niedługo po tym niezwykłym duchowym przeżyciu, usłyszałem znacznie więcej o niezwykłym kapłanie, biskupie – następcy metropolity Andreja Szeptyckiego. Ta opowieść była niezwykle spójna i przeczyła antyukraińskiej propagandzie, którą to przez długie dziesięciolecia skutecznie zatruwane było polskie społeczeństwo [Hałagida, 2005; Hałagida, 2003; Słabig, 2016]. Robiono to planowo, np. przez powtarzane w setkach tysięcy egzemplarzy, kolejne edycje książek, drukowanych na zamówienie władz komunistycznych. Zazwyczaj wszystkie one, jak na przykład Jana Greharda «Łuny w Bieszczadach» czy Edwarda Prusa «Władysław świętojurski», powielają antyukraińskie stereotypy i mity, stworzone na potrzeby bolszewickiej propagandy.

Młodzież grekokatolicką w tamtym okresie, stanowili przedstawiciele kolejnego pokolenia po akcji «Wisła»⁴. Były to osoby, które urodziły się w powojennym państwie polskim, chodziły do polskich szkół, często uczęszczały również na nabożeństwa rzymskokatolickie – ze względu na brak duszpasterstwa grekokatolickiego w danym miejscu. Natomiast o swojej tożsamości wiedziały przede wszystkim jedynie od swoich rodziców, a wiedza ta często nie była wystarczająca.

Niemniej powiew prawdy, dobre ziarno zasiane w duszę młodego człowieka zawdzięczać mogą organizatorom i uczestnikom «Sarepty», czyli wakacyjnych spotkań młodzieży grekokatolickiej, które organizowano w łemkowskiej wsi Nowica

²Określenie dotyczące sowieckich miejsc zesłań, zaczerpnięte z tytułu książki pt. *Na niehumanitarnej ziemi*, autorstwa Józefa Czapskiego, oryginalnie wydanej w Paryżu w 1949 r. [Czapski, 1949].

³Dewiza z herbu biskupiego Józefa Słipiły «Per aspera ad astra» (z łac. — «Крізь терни до зірок»)

⁴Przymusowe wysiedlenie ponad 140 tys. obywateli polskiej narodowości ukraińskiej na ziemie północne i zachodnie Polski, które władze komunistyczne przeprowadziły w okresie 28.04 - 31.07.1947 r. [Drozd, 1997].

[Kryshtopa, 2019, s. 117–118]. Był to może niepozorny epizod, lecz w czasach komunistycznych w Polsce, dostęp do prawdziwej informacji o przywódcach duchowych, ze względu na brak wolności słowa i wyznania, panującą cenzurę i działania operacyjne Służby Bezpieczeństwa, nie był tak prosty i oczywisty [Syrnyk, 2015, s. 93 – 95; 179–220]. Ktoś niekiedy «przemyczał» fotografie Jana Pawła II z patriarchą Josophem, książkę o. Juliana Katrija OSBM «Piznaj svij obriad» [Катрій, 2014]⁵ lub Biblię w języku ukraińskim – to było naprawdę niewiele dla młodego pokolenia.

Wypracowywanie modelu duszpasterstwa dla młodzieży greckokatolickiej i losy uczestników «Sarepty». Kościół greckokatolicki w Polsce funkcjonował wtedy w specyficznych warunkach, można powiedzieć: w stanie zawieszenia między bytem a niebytem. Bez swoich biskupów, z kilkudziesięcioma kapłanami, którzy pracowali duszpastersko na terenie całej Polski i starali się docierać do wiernych, przeznaczonych przez system komunistyczny na pełną asymilację [Гарасим, 1990, s. 20–29]. Po zniesieniu stanu wojennego w Polsce, w latach osiemdziesiątych XX wieku, Seminarium Duchowne w Lublinie przeżywało dobry okres, jeśli chodzi o liczbę studentów – kleryków greckokatolickich. Była to kilkudziesięcioosobowa grupa, która otrzymała silne podstawy i wychowanie chrześcijańskie w swoich rodzinach. Przyszli księża często dyskutowali o kwestiach przyszłości grekokatolików w Polsce. Dostrzegali oni również, że wielu z ich rówieśników, w skutek akcji «Wisła» z 1947 roku oraz późniejszych represji władz wobec Kościoła greckokatolickiego w Polsce [Галагіда, 2017, s. 286–289; Drozd, 2011, s. 55–103], nie miało możliwości poznania swojej własnej tradycji – niektórzy bardzo słabo rozumieli wschodnią liturgię, większość nigdy nie widziała jakiegokolwiek nabożeństwa w rycie wschodnim. Wielu zadawało sobie pytanie: co to znaczy być grekokatolikiem? Niektórzy nie rozumieli, czym dla ich rodziców było głębokie zamyślenie, gdy mówili o «Рідній хаті»⁶. Część młodzieży miała już trudności w posługiwaniu się językiem ukraińskim. Działacze środowisk ukraińskich, obserwując to zjawisko, starali się podejmować takie działania, które pomogłyby młodym ludziom w zrozumieniu ich tożsamości. Popularnymi wówczas stały się wśród młodych Ukraińców wyjazdy turystyczne w Karpaty – wędrowki po górach organizowane w okresie wakacyjnym. Klerycy seminarium w Lublinie zauważali jednak, że mimo wszystko brakuje tu elementu, który przybliżyłby młodych ludzi do Kościoła Greckokatolickiego [Majkowicz, 1990, s. 251–257].

Klerycy greckokatolicki, widząc efekty działalności rzymskokatolickich ruchów oazowych, doszli do wniosku, że warto byłoby stworzyć podobny model duszpasterstwa dla młodzieży greckokatolickiej. Tak właśnie zrodziła się idea «Sarepty» [Hubacz, 2018, s. 11–12]. W powszechnym przekonaniu uważa się, że to ks. Jarosław Madzela (obecnie o. Jakiv – studyta), stał się twórcą idei «Sarepty». Badacze historii grekokatolików w Polsce wskazują, że był to również pomysł kleryków (obecnie księży): Jana Łajkosza (obecnie duszpasterz

⁵Zob. o. Julian Katrij, Piznaj svij obriad, Lviv 2014 - książka autorstwa greckokatolickiego zakonnika - bazylianina, pierwotnie była wydana w Rzymie - w 1982 roku a następnie wielokrotnie wznawiana w Ukrainie.

⁶W języku ukraińskim oznacza tyle, co określenie «dom rodzinny».

w Górowie Iławeckim), Bogdana Ogrodnika (proboszcz parafii Lubin) oraz Jarosława Moskałyka (profesor Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu). Uczestnikami «sareptiańskich» spotkań w Nowicy byli wtedy, m.in.: obecny ks. abp Borys Gudziak (metropolita filadelfijski), ks. abp Eugeniusz Popowicz (metropolita przemysko-warszawski), ks. Bohdan Prach – rektor Ukraińskiego Uniwersytetu Katolickiego we Lwowie, ks. Stefan Batruch (proboszcz parafii Lublin), p. Bogdan Trojanowski – dyrektor lwowskiego wydawnictwa «Svichado» oraz kilkudziesięciu obecnych kapłanów grekokatolickich z Polski i Ukrainy. Trzeba zauważyć, że wielu uczestników «Sarepty», później aktywnie włączyło się w wieloletni proces odbudowy struktur Kościoła grekokatolickiego w Polsce, który rozpoczął się po roku 1989 r. [Czech, 1992; Щербяк 2007, s. 71–76].

Przekaz o życiu i dokonaniach patriarchy Josyfa Slipyja. Bazą dla «Sarepty» była niezwykle skromna, opuszczona łemkowska chata, a uczestnicy w ciągu dnia brali udział w 2 konferencjach, które miały charakter dialogowy i najczęściej były prowadzone przez kleryków. Właśnie w czasie takiej konferencji usłyszałem historię patriarchy Josyfa Slipyja [Moskałyk, 2012, s. 321–335]. Usłyszałem także, że po zwolnieniu z sowieckich łagrów i po krótkim okresie na wolności w Rzymie, patriarcha Slipyj szybko dostrzegł, jak ciężkie i wielkie stanęło przed nim wyzwanie. Odczuwając, że po uwolnieniu, stał się dla wielu w Watykanie osobą «niewygodną», w związku z watykańską *Ostpolitik*, znalazł się w sytuacji podobnej do o. Pio, który ze względu na otrzymane stygmaty, był przez długi czas «problemem» dla niektórych ludzi Kościoła [Przebinda, 2001, s. 267]. Zmiana w tym zakresie, nastąpiła dopiero po rozpoczęciu pontyfikatu przez Jana Pawła II, który doskonale znał specyfikę systemów totalitarnych, jaki i stosunków panujących wewnątrz Kościoła oraz dążeń ekumenicznych [Mokry, 2001; Siwicki, s. 43–57]. Jeszcze jako metropolita krakowski, odwiedzając wspólnotę grekokatolicką w Krakowie, skierował do jej członków takie słowa pocieszenia: «*Wasz Kościół był pionierem, dał początek jednoczeniu się chrześcijan Wschodu i Zachodu, jedności Kościoła wokół jednego wspólnego pasterza. I to może być, powinno być powodem waszej dumy*» [Przebinda, 2001, s. 268].

Forsowana przez patriarchę Josyfa idea patriarchatu Ukraińskiej Cerkwi, podkreślanie autonomii, w latach 70-tych XX w. przysporzyły mu wielu problemów i przeciwników. Niewątpliwie, te poglądy i działania Slipyja stanowiły szczególne wyzwanie dla dyplomacji watykańskiej, wzmacniającej wtedy relacje z Rosyjską Cerkwią Prawosławną i oficjalnymi przedstawicielami Związku Radzieckiego. Nie bał się więc Slipyj, w przemówieniu wygłoszonym w Rzymie 23 października 1971 r., podsumować tego stanu rzeczy słowami: «*Nikt nie broni katolickich Ukraińców... Teraz zaś z uwagi na negocjacje dyplomatyczne są pomijani jako niewygodni świadkowie minionego zła*» [Przebinda, 2001, s. 267].

Spotkanie patriarchy Josyfa Slipyja z o. Pio

Patriarcha Josyf w wielu sprawach dotyczących Ukraińskiej Cerkwi Greckokatolickiej, musiał przyjąć postawę nieprzejednaną, występując jako bezkompromisowy rzecznik i obrońca Kościoła działającego «za żelazną kurtyną»⁷. Jego wystąpienia na Soborze Watykańskim II były stanowcze i symboliczne. Slipyj wytrwale wzmacniał Kościół greckokatolicki w wolnym świecie [Mychajłyszyn, 2002, s. 61–73] i dlatego właśnie często wizytował wiernych, mieszkających w różnych regionach świata. Trudności miał jedynie w spotkaniu się z grekokatolikami, pozostającymi w granicach tzw. bloku socjalistycznego. Do grekokatolików z Polski przyjechać więc nie mógł a co ważne – jego odwiedziny wspólnot greckokatolickich, zawsze nacechowane były często atmosferą radości i triumfu [Переслідувані, 2016, s. 150]. Były również namiastką i zapowiedzią przyszłego zwycięstwa nad systemem komunistycznym oraz wolności dla Kościoła i ciemniejących narodów.

Uwagi końcowe: o aktualności postawy patriarchy Josyfa Slipyja. Niezłomna postawa patriarchy Josyfa Slipyja wobec systemu totalitarnego, była inspiracją dla młodego pokolenia grekokatolików w Polsce w latach 80-tych XX wieku. Niewątpliwie, działania i inicjatywy patriarchy Josyfa, dawały silne impulsy do poszukiwań w sferze wiary i nauki, a ten zakres wymaga zapewne podjęcia pogłębionych badań. Zapewne można zaryzykować twierdzenie, że ten świadek wiary nieustannie «zaprasza» do odnajdywania swojej tożsamości przez ludzi, których ojcowie lub dziadowie utracili swoją ojczyznę wskutek akcji «Wisła» w 1947 roku [Drozd, 2013, s. 207–303; Skórka, 1998, s. 70–81]. Dotknięci procesami asymilacyjnymi i stojący u progu dorosłości młodzi Ukraińcy z Polski, wcześniej,

⁷Potoczne określenie granicy między Związkiem Radzieckim i podporządkowanym mu państwem Europy Środkowej a Europą Zachodnią, które użył Winston Churchill w przemówieniu 5 marca 1946 roku.

czy później muszą odpowiedzieć sobie na fundamentalne pytania: kim jestem i jak wierzę? Do jakiej wspólnoty eklezjalnej i narodowej należę? Czy bliskie mi są wartości moich przodków? Zapewne część osób zagubi się i na zawsze pozostanie na rozdrożu, lecz większość, trzeba żywić nadzieję, podejmie trud nowego rozpoznania tradycji wschodniego chrześcijaństwa, tradycji kultury narodowej a w konsekwencji – także pogłębienia wiary lub jej wzbudzenia, bo nią właśnie żyje każdy naród w swojej wędrówce przez dzieje. Te pytania pozostają nadal aktualne i w obecnym doświadczeniu napaści zbrojnej na Ukrainę, uchodźstwa i migracji, odnoszą się również do tych ludzi, którzy ze względu na warunki ekonomiczne i skutki wojny, zmuszeni są porzucić swoją Ojczyznę.

Bibliografia

1. Богдан-Ігор Антонич. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B E%D0%B3%D0%B4%D0%B0%D0%BD-%D0%86%D0%B3%D0%BE%D 1%80_%D0%90%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%87
2. Czapski J. Na nieludzkiej ziemi. Paryż, 1949.
3. Czech M. O tożsamość grekokatolików. Warszawa, 1992.
4. Drozd R. Droga na zachód. Osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w ramach akcji «Wisła». Warszawa, 1997.
5. Drozd R. Polityka narodowościowa władz komunistycznych wobec ludności ukraińskiej w Polsce (1944–1989). *Litopys. Studia i materiały Ukraińskiego Towarzystwa Historycznego w Polsce*. Nr 1(1). 2011. S. 55–103.
6. Drozd R. Ukraińcy w Polsce wobec swojej przeszłości (1947–2005). Słupsk–Warszawa, 2013. S. 207–303.
7. Галягіда І. І вас переслідувати будуть. Львів, 2017. С. 288–289.
8. Hałagida I. Rozprawa z Szestydesiatnykamą – wątek polski. Przyczynek do działań komunistycznych organów bezpieczeństwa wobec mniejszości ukraińskiej w Polsce oraz współpracy SB i KGB. *Służby Bezpieczeństwa Polski i Czechosłowacji wobec Ukraińców*. Pod red. Grzegorza Motyki. Warszawa, 2005.
9. Hałagida I. Ukraińcy na zachodnich i północnych ziemiach Polski 1947–1957. Warszawa, 2003.
10. Гарасим І. Нарис обраних аспектів історії Греко-католицької церкви в Польщі 1945–1985. Зустрічі. № 5–6. 1990. С. 20–29.
11. Hubacz I. Stowarzyszenie Bractwa Młodzieży Grekokatolickiej SAREPTA w służbie katechezy, Lublin 2018. S. 11-12.
12. Катрій Ю. Пізнай свій обряд. Львів, 2014.
13. Kryštova O. Ostanni ukrajinci Polshchi. Brusturiv, 2019. S.117–118.
14. Majkowicz T. Kościół grekokatolicki w PRL. *Polska – Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa. Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu etnicznym*. T. 1. Przemyśl, 1990. S. 251–257.
15. Mokry W. Papieskie posłania Jana Pawła II do Ukraińców. Kraków, 2001.

16. Moskałyk Ja. Przykład dziejowej roli arcybiskupa Josyfa Slipyja (1892–1984). *Poznańskie Studia Teologiczne*. Tom 26. 2012. S. 321–335.
17. Mychajłyszyn M. Rola Metropolity Josyfa Kobernyckiego-Dyczkowskiego Slipyja w rozwoju idei patriarchatu Ukraińskiej Cerkwi Greckokatolickiej. Kraków, 2002. S. 61–73.
18. Митрополіча духовна семінарія в Любліні. URL: http://seminarija.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=3&Itemid=4
19. На Сибіру в концтаборі. Після пам'яті ісповідника віри патріарха Йосифа Сліпого. URL : <https://www.pisni.org.ua/songs/227990.html>
20. Переслідувані за правду. Львів: Видавництво УКУ, 2016. С. 150.
21. Przebinda G. Większa Europa. Kraków, 2001. S. 267. URL: <https://ucrainistica.blogspot.com/2021/09/blog-post.html>
22. Siwicki P. Święty Jan Paweł II wobec prześladowań Ukraińskiego Kościoła Greckokatolickiego. S. 43–57.
23. Skórka M. Wspólne sąsiedztwo, czy nie chciani intruzi? *Więź*. Nr 3 (473). 1998. S. 70–81.
24. Słabig A. Kwestia ukraińska w działalności Służby Bezpieczeństwa PRL. Dokumenty i materiały. Warszawa, 2016.
25. Surnyk J. Nadzór specjalny. Wrocław – Warszawa, 2015. S. 93–96, 179–220.
26. Щербяк Ю. Концептуальні засади освітньої доктрини Української Греко-Католицької Церкви в ХХ столітті. Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. 588 с.
27. Щербяк Ю. Культурно-просвітницька діяльність української Церкви в Польщі (друга пол. ХХ ст.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету*. Серія педагогіка. Тернопіль. 2007. № 2. С. 71–76.
28. Shcherbyak Yu. Educational activity of the Ukrainian Greek Catholic Church as an important factor of socio-cultural transformations in independent Ukraine. *CULTURE IN THE SPIRITUAL LIFE OF SLAVIC NATIONS. VERBUM* - wydawateľstvo KU, Ružomberok, 2021. S. 303–343.

References

1. Bohdan-Ihor Antonych. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%BE%D0%B3%D0%B4%D0%B0%D0%BD-%D0%86%D0%B3%D0%BE%D1%80_%D0%90%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%87 (in Ukrainian)
2. Czapski J. Na nieludzkiej ziemi [On inhuman land]. Paryż, 1949. (In Polish)
3. Czech M. O tożsamość grekokatolików [About the identity of Greek Catholics]. Warszawa, 1992. (In Polish)
4. Drozd R. Droga na zachód. Osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w ramach akcji «Wisła» [The road to the west. Settlement of the Ukrainian population in the western and northern

- territories of Poland as part of the «Visla» action]. Warszawa, 1997. (In Polish)
5. Drozd R. Polityka narodowościowa władz komunistycznych wobec ludności ukraińskiej w Polsce (1944–1989) [Nationality policy of the communist authorities towards the Ukrainian population in Poland (1944–1989)]. *Litopys. Studia i materiały Ukraińskiego Towarzystwa Historycznego w Polsce*. Nr 1(1). 2011. S. 55–103. (In Polish)
 6. Drozd R. Ukraińcy w Polsce wobec swojej przeszłości (1947–2005) [Ukrainians in Poland and their past (1947–2005)]. Słupsk – Warszawa, 2013. S. 207–303. (In Polish)
 7. Hałahida I. I vas peresliduvaty budut [And you will be persecuted]. Lviv, 2017. S. 288–289. (in Ukrainian)
 8. Hałagida I. Rozprawa z Szestydesiatnykamy – wątek polski [Punishment of Shistdesiatnyky - Polish topic]. Przyczynek do działań komunistycznych organów bezpieczeństwa wobec mniejszości ukraińskiej w Polsce oraz współpracy SB i KGB. *Służby Bezpieczeństwa Polski i Czechosłowacji wobec Ukraińców*. Pod red. Grzegorza Motyki. Warszawa, 2005. (In Polish)
 9. Hałagida I. Ukraińcy na zachodnich i północnych ziemiach Polski 1947–1957 [Ukrainians in the western and northern territories of Poland, 1947–1957]. Warszawa, 2003. (In Polish)
 10. Harasym I. Narys obranykh aspektiv istorii Hreko-katolytskoi tserkvy v Polshchi 1945–1985 [Essay on selected aspects of the history of the Greek Catholic Church in Poland 1945–1985]. *Zustrichi*. № 5–6. 1990. S. 20–29. (In Polish)
 11. Hubacz I. Stowarzyszenie Bractwa Młodzieży Greckokatolickiej SAREPTA w służbie katechezy [Association of Greek Catholic Youth Brotherhood SAREPTA in the service of catechesis], Lublin 2018. S. 11–12. (In Polish)
 12. Katrii Yu. Piznai svii obriad [Know your ritual]. Lviv, 2014. (in Ukrainian)
 13. Kryshtopa O. Ostanni ukrajinci Polshchi [The last Ukrainians in Poland]. Brusturiv, 2019. S.117–118. (In Polish)
 14. Majkowicz T. Kościół grekokatolicki w PRL [The Greek Catholic Church in the Poland]. *Polska – Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa. Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu etnicznym*. T. 1. Przemyśl, 1990. S. 251–257. (In Polish)
 15. Mokry W. Papieskie posłania Jana Pawła II do Ukraińców [Pope John Paul II's messages to Ukrainians]. Kraków, 2001. (In Polish)
 16. Moskałyk Ja. Przykład dziejowej roli arcybiskupa Josyfa Slipyja (1892–1984) [An example of the historical role of Archbishop Yosyph Slipyi (1892–1984)]. *Poznańskie Studia Teologiczne*. Tom 26. 2012. S. 321–335. (In Polish)
 17. Mychajłyszyn M. Rola Metropolity Josyfa Kobernyckiego-Dyczkowskiego Slipyja w rozwoju idei patriarchatu Ukraińskiej Cerkwi Grekokatolickiej [The role of Metropolitan Josyf Kobernycki-Dyczkowski Slipyj in the development

- of the idea of the patriarchate of the Ukrainian Greek Catholic Church]. Kraków, 2002. S. 61–73. (In Polish)
18. Mytropolycha dukhovna seminariia v Liublani [Metropolitan Theological Seminary in Lublin]. URL: http://seminarija.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=3&Itemid=4 (in Ukrainian)
 19. Na Sybiru v kontstabori. Pisnia pamiaty ispovidnyka viry patriarkha Yosyfa Slipoho [To Siberia in a concentration camp. A song in memory of the confessor of faith of Patriarch Yosyph Slipyi]. URL : <https://www.pisni.org.ua/songs/227990.html> (in Ukrainian)
 20. Peresliduvani za pravdu [Persecuted for the truth]. Lviv: Vydavnytstvo UKU, 2016. S. 150. (in Ukrainian)
 21. Przebinda G. Większa Europa [Greater Europe]. Kraków, 2001. S. 267. URL: <https://ucrainistica.blogspot.com/2021/09/blog-post.html> (In Polish)
 22. Siwicki P. Święty Jan Paweł II wobec prześladowań Ukraińskiego Kościoła Greckokatolickiego [Saint John Paul II against the persecution of the Ukrainian Greek Catholic Church]. S. 43–57. (In Polish)
 23. Skórka M. Wspólne sąsiedztwo, czy nie chciani intruzi? [Normal neighborhood or unwanted intruders?] *Więź*. Nr 3 (473). 1998. S. 70–81. (In Polish)
 24. Słabig A. Kwestia ukraińska w działalności Służby Bezpieczeństwa PRL. Dokumenty i materiały [The Ukrainian issue in the activities of the Security Service of Poland. Documents and materials]. Warszawa, 2016. (In Polish)
 25. Syrnyk J. Nadzór specjalny [Special supervision]. Wrocław – Warszawa, 2015. S. 93–96, 179–220. (In Polish)
 26. Shcherbiak Yu. Kontseptualni zasady osvitnoi doktryny Ukrainskoi Hreko-Katolytskoi Tserkvy v XX stolitti [Conceptual foundations of the educational doctrine of the Ukrainian Greek Catholic Church in the 20th century]. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky, 2006. 588 s. (in Ukrainian)
 27. Shcherbiak Yu. Kulturno-prosvitnytska diialnist ukraïnskoi tserkvy v Polshchi (druha pol. XX st.) [Cultural and educational activities of the Ukrainian Church in Poland (second half of the 20th century)]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Seriiia pedahohika*. Ternopil. 2007. № 2. S. 71–76. (in Ukrainian)
 28. Shcherbyak Yu. Educational activity of the Ukrainian Greek Catholic Church as an important factor of socio-cultural transformations in independent Ukraine. *CULTURE IN THE SPIRITUAL LIFE OF SLAVIC NATIONS. VERBUM* - vydavatel'stvo KU, Ružomberok, 2021. S. 303–343. (In English)